

Cercetarea lexicografică ieșeană. Un punct de vedere

Maria Aldea*

Keywords: *lexicographical research of Iasi; published dictionaries; digital dictionaries; digital corpora; diachronic corpora*

Școala lingvistică ieșeană, alături de cea bucureșteană și de cea clujeană, reprezintă unul dintre elementele de bază ale nucleului triadic al cercetării lingvistice românești, nucleu ce a generat și a impus liniile de investigare lingvistică și filologică ce au aliniat și continuă să alinieze cercetarea românească direcțiilor similare internaționale. Întrucât activitatea școlii ieșene de lingvistică în integralitatea ei este un subiect ce se pretează unei expuneri de dimensiuni ample, datorită restricțiilor de ordin tipografic, în prezentarea noastră am ales să ne ocupăm doar de una dintre direcțiile de cercetare promovate de aceasta, și anume cea lexicografică.

Un segment prețios al cercetării lingvistice românești este reprezentat, așadar, de lexicografie, în general, și de lexicografia ieșeană, în particular. Este bine-cunoscută evoluția istorică a eforturilor și a tentativelor de realizare de lucrări lexicografice (de la liste de cuvinte, glosare, la opere fundamentale), unele concretizate, altele nu, începând cu secolul al XVI-lea pe întreg teritoriul României de astăzi (cf. Seche 1966/1969). Datorită contextului sociocultural și istoric ce obliga provinciile românești la o sincronizare (pe toate planurile) cu Occidentul, aceste eforturi intelectuale au căpătat amploare începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea și au continuat pe întreg parcursul secolului al XX-lea. Din acest punct de vedere, este incontestabil meritul universitarilor și cercetătorilor ieșeni în fundamentarea unei orientări științifice solide în ceea ce privește tehnica lexicografică și, implicit, producția de dicționare. Amintim în continuare câteva nume ale unor creatori și generatori de opere lexicografice:

(a) Alexandru de Cihac¹, autor al celui „dintii dicționar românesc consacrat exclusiv etimologiilor” (Seche 1966, I: 103–104), dicționar datorită căruia în arealul românesc se „inaugurează un curent de cercetare științifică modernă, în general străin de ideile preconceptuate” (Seche 1966, I: 103).

* Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România.

¹ *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, Francfort s/M, vol. I: *Éléments latins comparés avec les autres langues romanes*, 1870; vol. II: *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-modernes et albanais*, 1879.

(b) Heyman (Hariton) Tiktin², autorul unui dicționar bilingv, româno-german, care a fost reeditat în perioada 2000–2005 de un grup mixt de cercetători români și germani, partea ieșeană fiind coordonată de prof. univ. dr. Vasile Arvinte³.

(c) Alexandru Philippide, cel care pe bună dreptate va fi considerat fondatorul școlii ieșene de lingvistică și de al cărui nume se leagă implicit nașterea Institutului de Filologie Română din Iași. Acestuia i-a fost încredințată sarcina elaborării dicționarului-tezaur al limbii române, care, în ciuda efortului intelectual depus, după o muncă asiduă desfășurată pe parcursul a zece ani, îi va fi retrasă.

(d) August Scriban⁴, care, în 1939, publica la Iași o lucrare de referință pentru lexicografia română contemporană, lucrare ce-l va transforma într-„un exemplu de excepțională perseverență și pasiune” (Seche 1969, II: 122).

Desigur, lista exemplurilor este departe de a putea fi încheiată⁵.

Tocmai datorită numărului deosebit de mare de producții lexicografice, în cele ce urmează mă voi limita la expunerea succintă a câtorva dintre realizările universitarilor și cercetătorilor ieșeni⁶, realizări apărute în ultimii șapte ani doar în format digital sau pe suport electronic, chiar dacă nu puține sunt lucrările și în format tipărit⁷.

² *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, 3. Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band I-III, Cluj-Napoca, Clusium, 2000, 2003, 2005.

³ Din echipa de cercetători ieșeni au făcut parte: Nistor Ciocan, Vlad Cojocaru, Cristina Florescu, Constantin Frâncu, Eugen Munteanu, Ion Oprea, Gertrud Sauer, Leon Șimanschi, Octavian Tcaciuc, Adrian Turculeț și Despina Ursu.

⁴ *Dicționarul limbii românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, Edițiunea întâia, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”.

⁵ A se vedea, în acest sens, volumul coordonat de Laurențiu Șoitu, *150 de ani de lexicografie la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009.

⁶ Nu voi lua în discuție resursele electronice de dialectologie și geografie lingvistică. Pentru rolul acestora, a se vedea Dumistrăcel, Hreapcă și Botoșineanu 2015: 19–72, respectiv Dumistrăcel, Hreapcă și Botoșineanu 2017: 191–218.

⁷ Dintre lucrările lexicografice tipărite, reținem aici, în primul rând, cele două volume ale Feliciei Dumas, *Dicționar bilingv de termeni religioși român-francez și Dictionnaire bilingue de termes religieux orthodoxes français-roumain*, apărute în 2010, la Editura Doxologia din Iași. Așa cum autoarea mărturisește, volumul cu limba de bază română înregistrează „ansamblul numelor comune din vocabularul religios românesc împreună cu echivalentele lor corespunzătoare din limba franceză, care se înscriu în [...] o terminologie religioasă ortodoxă.” (Dumas 2010a: 30), în timp ce volumul cu limba de bază franceză „contient l'ensemble des noms communs relevant de cette terminologie religieuse orthodoxe fixée en langue avec leurs équivalents roumains” (Dumas 2010b: 17).

Apoi, tot la Iași, însă la editura UAIC, vede lumina tiparului, în 2011, și un *Dicționar de francofonie canadiană*, realizat sub coordonarea Corinei Dimitriu-Panaitescu și a colectivului format din Maria Pavel, Cristina Petraș și Dana Nica.

Tot în 2011, la Editura Litera Internațional, din București, apare *Dicționar ilustrat de cuvinte și sensuri recente în limba română*, elaborat de Elena Dănilă și Andrei Dănilă, o lucrare al cărei merit este de a pune la îndemâna vorbitorilor de limbă română un instrument util pentru înțelegerea unor cuvinte pătrunse recent în română.

Aminteam anterior proiectul dicționarului-tezaur început de A. Philippide, preluat și asumat apoi de S. Pușcariu; acest proiect se bucură astăzi de o ediție anastatică apărută în 2010 și realizată, sub coordonarea acad. Marius Sala și a acad. Gheorghe Mihăilă, de către cercetătorii lexicografi ai institutelor Academiei Române. Partea ieșeană a asumat editarea literelor E (*E – Erzaț; Es – Ezredeș*), L (*L – Iherzolită; li – luzulă*), V (*v – veni; venial – vizurină; vîclă – vuzum*), W, X, Y, și litera Ș (excepție face articolul consacrat lui *și*), cercetătorii lingviști implicați fie în redactarea propriu-zisă, fie în procesul de revizie fiind Irina Andone, Lucia Cifor, Marius-Radu Clim, Doina Cobeț, Rodica Cocârță, Elena Dănilă, Eugenia Dima, Marcela Deutsch, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Dragoș Moldovanu, Corneliu Morariu, Eugen Munteanu, Carmen-Gabriela Pamfil, Ioan Oprea, Rodica Radu, Despina Ursu, Mioara Vișoianu și Victoria Zăstroiu. Aceștia au beneficiat de ajutorul incontestabil al analiștilor programatori Adriana Ivanciu, Monica Corodeanu, Monica Pădureanu, Iolanda Lăcătușu și Georgiana Pușcașu.

Chiar dacă ediția anastatică a apărut, în momentul de față se continuă munca la informatizarea DLR (vezi, în acest sens, proiectul eDTLR), mai exact, pe lângă „transpunerea în format electronic a celor 17 885 de pagini ale *Dicționarului* (doar pentru ultimele volume tipărite existând o formă culeasă pe calculator)” (Haja 2015: 11), în prezent se lucrează la actualizarea și unificarea tehnicii, pentru că, așa cum afirmă Haja (2015: 12),

ca urmare a diferențelor mari de timp, apar discrepanțe, la nivelul perspectivei de stabilire a listei de cuvinte, al redactării lexicografice, al bibliografiei DLR între literele lucrate în prima serie și cele din ultimele volume.

Astfel, continuă Haja (2015: 14),

pentru redactarea articolelor DLR avem la dispoziție o colecție de izvoare textuale pentru limba literară și pentru limba populară ori regională (lucrările din *Bibliografia* DLR, pe suport de hârtie și în format .doc ori .txt obținut prin scanare și recunoaștere optică a caracterelor), dicționare, fișe (scrise de mână, dactilografiate sau în format electronic), un program de indexare și de căutare automată accesibil on-line. Pentru optimizarea procesului de documentare și de redactare a dicționarului-tezaur ar fi necesar un corpus diacronic al limbii române, adnotat la nivel de cuvânt, cu posibilități de consultare complexă (așa cum permite, de exemplu, *Sketch Engine* [...]), de programe de scriere de dicționar adaptate la specificul și complexitatea DLR [...] și, mai ales, de lexicografi specializați și în domeniul lexicografiei informatizate.

O realizare lexicografică importantă este cea coordonată de Elena Isabelle Tamba (Dănilă), și anume *Corpus lexicografic românesc esențial (CLRE)*.

Nu în ultimul rând, sub coordonarea Eugeniei Dima și a Gabrielei E. Dima, la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” a apărut în 2016 volumul *Traducătorii români și traducerele laice din secolul al XVIII-lea*, în care se realizează o trecere în revistă descriptivă a traducerilor laice și a traducătorilor din secolul al XVIII-lea. Și exemplele pot continua.

100 de dicționare din bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare și la nivel de sens. Împreună cu o echipă formată din tineri cercetători ieșeni, și anume Marius-Radu Clim, Marius Răschip, Ana Spenchiu-Catană și Mădălin-Ionel Patrașcu, a fost realizată o bază de date ce însumează aproximativ o sută de dicționare înregistrate în *Bibliografia DLR*. Se cuvine să menționăm aici, în primul rând, că, după finalizarea proiectului în anul 2013, Academia Română a decis ca, începând cu anul 2015, să includă între proiectele prioritare pe care le susține și CLRE-ul. Așadar, în prezent, acest proiect se continuă exclusiv în cadrul Departamentului de lexicologie și lexicografie al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, sub coordonarea dr. Gabriela Haja, cercetător științific I. Meritul echipei⁸ actuale este acela de a fi îmbogățit baza de date prin exploatarea unui număr mult mai mare de dicționare. În al doilea rând, și datorită acestui corpus, cercetarea lexicografică românească în integralitatea ei este inclusă în proiecte europene de mare anvergură: DÉRom, al cărui obiectiv este crearea unui dicționar etimologic panroman⁹ (cf. <http://www.atilf.fr/DERom>), respectiv ENeL: *European Network of e-Lexicography* (cf. <http://www.elexicography.eu/>), ce are ca țintă crearea unei rețele, la nivel european, care să însuzeze toate resursele lexicografice digitale/ informatizate existente pe piață¹⁰.

O reușită exemplară ce vine să umple un gol în cercetarea lexicografică românească este lucrarea intitulată *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific versus popular)*, publicată atât în format imprimat, cât și pe suport electronic, CD-rom, în 2015. Elaborată sub coordonarea dr. Cristina Florescu de către un grup de cercetători ieșeni, și anume Liviu Apostol, Alina Bursuc-Pricop, Cristina Cărăbuș, Dan-Adrian Chelaru, Laura Manea, Florin-Teodor Olaru, Mădălin-Ionel Patrașcu, Elena Tamba, cărora li s-au alăturat, din alte centre universitare, și Rodica Zafiu, Maria Iliescu, Mariana Neț și Nistor Bardu, lucrarea în sine, dincolo de studiile lingvistice aprofundate care o prefațează, își află greutatea, credem noi, în baza de date lexicale consacrată fenomenelor atmosferice, intitulată *Dicționarul fenomenelor atmosferice (DFA)*, bază de date ce cuprinde aproximativ 1500 de lexeme tratate din punct de vedere semasiologic. Respectând criteriile stricte în descrierea termenilor, ceea ce conferă coeziune și coerență resursei, meritul incontestabil al acesteia constă, în primul rând, în pionieratul echipei de cercetare ieșene, nu doar la nivel național, ci și european, în a studia în profunzime, într-o perspectivă comparată, terminologia meteorologică a fenomenelor atmosferice la nivelul limbajului științific versus limbajul popular (în sens dialectal) și, în al doilea rând, în reactualizarea patrimoniului lingvistic româ-

⁸ Din echipă fac parte: Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Laura Manea, Eugen Munteanu, Alina-Mihaela Pricop, Elena Isabelle Tamba și Mădălin-Ionel Patrașcu.

⁹ Cercetătorii ieșeni implicați în proiect sunt: Alina Bursuc, Cristina Florescu, Ana-Maria Gînsac, Laura Manea, Eugen Munteanu, Florin-Teodor Olariu, Elena Tamba.

¹⁰ Echipa de cercetare ieșeană este formată din Ana Catană-Spenchiu, Marius-Radu Clim, Gabriela Haja, Ana-Maria Minuț, Mădălin-Ionel Patrașcu, Elena Tamba și Dan Cristea.

nesc prin „recuperarea [...] atât a etimologiei cuvintelor și sensurilor regionale, cât și a sensurilor și sintagmelor folosite în limbajul științific al meteorologiei” (Florescu 2015: 21).

Chiar dacă nu sunt lucrări lexicografice în sensul strict al cuvântului, totuși, prin indicele de cuvinte și forme, respectiv prin cel de nume proprii, ce pot fi, credem noi, punct de reper pentru viitoare baze de date lexicale, consemnăm aici și volumele apărute sub coordonarea prof. dr. Eugen Munteanu la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” în anul 2016, și anume *Vechiul Testament – Septuaginta. Versiunea lui Nicolae Spătarul Milescu (Ms. 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române)*¹¹, respectiv între anii 2009 și 2015, seria nouă MLD – *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*¹², volume consultabile pe site-ul <http://consilr.info.uaic.ro/~mld/monumenta/>.

Nu putem încheia această trecere în revistă selectivă și mai ales subiectivă fără a menționa că în acest moment literatura românească de specialitate se bucură de existența unui corpus electronic de excepție al textelor românești vechi (1521–1640), manuscrise și tipărituri românești (peste 30 la număr) redactate cu alfabet chirilic până la 1640, corpus realizat sub coordonarea prof. Alexandru Gafton, de către o echipă de cercetători ieșeni, timișoreni și bucureșteni: Roxana Vieru, Iulian Ionuț Vieru, Adina Chirilă, George Bogdan Țăra și Gheorghe Chivu. Corpusul digital, prin softul creat, permite interogarea tuturor faptelor de limbă, fiind astfel extrem de util în observarea dinamicii limbii. Acesta poate fi consultat on-line, în acces liber, pe <http://www.textvechi.ro/>.

Urmare a celor expuse anterior, putem conchide că prin demersurile de digitalizare și de informatizare a unora dintre lucrările ce aparțin patrimoniului lingvistic și cultural românesc, cercetătorii ieșeni contribuie în manieră incontestabilă nu doar la prezervarea și transmiterea moștenirii noastre lingvistice și culturale, ci și la alinierea și integrarea cercetării lexicografice românești în circuitul european și transeuropean.

Bibliografie

- Dumas 2010a: Felicia Dumas, *Dicționar bilingv de termeni religioși român-francez*, Iași, Editura Doxologia.
- Dumas 2010b: Felicia Dumas, *Dictionnaire bilingue de termes religieux orthodoxes français-roumain*, Iași, Éditions Doxologia.
- Dumistrăcel, Hreapcă, Botoșineanu 2017: Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Luminița Botoșineanu, *Preluarea, adaptarea și literarizarea textelor orale în registru*

¹¹ Colectivul de cercetători a fost alcătuit din Ana-Maria Gînsac, Ana-Maria Minuț, Lucia-Gabriela Munteanu și Mădălina Ungureanu.

¹² Cercetătorii implicați în elaborarea celor 17 volume au fost: Anca Bibiri, Iosif Camară, Claudiu Coman, Emanuel Conțac, Ana-Maria Gînsac, Octavian Gordon, Gabriela Haja, Dragoș Mirșanu, Maria Moruz, Mihail Neamțu, Mihaela Paraschiv, Alina Pricop, Ovidiu Sferlea, Elena Tamba, Wilhelm Tauwinkl, Mădălina Ungureanu, Alin Vara, Mihai Vladimirescu.

- dialectal în Dicționarul limbii române al Academiei*, în *Lucrările celui de-al șaselea Simpozion Internațional de Lingvistică* (București, 29–30 mai 2015), Editoare: Maria Stanciu Istrate și Daniela Răuțu, București, Univers Enciclopedic Gold, p. 191–218.
- Dumistrăcel, Hreapcă, Botoșineanu 2015: Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Luminița Botoșineanu, *Lucrările românești de geografie lingvistică și Dicționarul Limbii Române al Academiei: Oferta lexicografică a materialului necartografiat și problematica „literarizării”*, în *ALIL*, t. LV, p. 19–72.
- Florescu 2015: Cristina Florescu (editor), *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific versus popular)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Haja, Tamba 2015: Gabriela Haja, Elena Isabelle Tamba, *Cercetarea lexicografică academică actuală: tradiție și modernitate*, în *ALIL*, t. LV, București, p. 7–17.
- Haja et alii 2005: Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan-Mihai Aldea, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, Iași, Editura Alfa, 76 p. (www.consilr.info.uaic.ro).
- Seche 1966/1969: Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I–II, București, Editura Științifică.
- Tamba et alii 2012: Elena Tamba, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu, Mădălin Pătrașcu, *Situația lexicografiei românești în context european*, în „*Philologica Jassyensia*”, Anul VIII, Nr. 2 (16), p. 259–268.

Lexicographical Research of Iași. A Point of View

The Linguistic School of Iași as well as those of Bucharest and Cluj represents one of the core elements of the triadic nucleus of the Romanian linguistic research. This nucleus, that has generated and imposed the scientific lines into Romanian linguistics and philology, has aligned and continues to align the Romanian research to the similar international directions.

In the present paper, I aim to bring to the fore one of the research directions highlighted by the Linguistic School of Iași, namely the lexicographical one. Doing that, I want to catch a stage of its recent history.

The merits of the academics and researchers of Iași are well-known; they substantiate a sound scientific orientation regarding the lexicographical technique and, implicitly, the dictionaries' production. Thus, Alexandru de Cihac, Heyman (Hariton) Tiktin, Alexandru Philippide, August Scriban and others through their published or just designed works have become landmarks for the subsequent lexicographical productions. At a distance of about one century, the Linguistic School of Iași does not deny itself. Professors and researchers preserve and carry on their cultural heritage in an exemplary manner by contributing to its valorization either by producing printed editions, or digital versions. Both their digital and printed achievements are remarkable. First of all, I note the participation of the researchers of Iași in the accomplishment of the anastatic edition of the Romanian Language Dictionary (DLR) and their involvement in the creation of the electronic version. Then, the *Corpus lexicografic românesc esențial (CLRE)*. 100 de dicționare din bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare și la nivel de sens [CLRE. Essential Romanian Lexicographic Corpus. 100 Dictionaries from DLR Bibliography Aligned by Entries and Meaning], coordinated by Elena Isabelle Tamba (Dănilă); starting with 2015, the Romanian Academy has included

this corpus into its priority projects, being carried on by a research team of the "A. Philippide" Institute of Romanian Philology coordinated by Gabriela Haja. The *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific versus popular)* [Romanian Meteorological Scientific and Popular Terminology of Atmospheric Phenomena], directed by Cristina Florescu is another remarkable result. Even if they are not strictly lexicographical works, the new series of *Monumenta linguae Dacoromanorum* (MLD), led by Eugen Munteanu and the electronic corpus of the old Romanian texts (1521–1640), coordinated by Alexandru Gafton, are excellent results allowing a searchable corpora from a lexical point of view.

By digitalizing some of the works belonging to the Romanian heritage, the researchers of Iași unequivocally contributed both to preserve and spread our linguistic and cultural inheritance, and also to align and interconnect the Romanian lexicographical research with the European and trans-European one.